

Topografie revolučních tradic. O prostoru husitského Československa v letech 1948 – 1955*

JAN RANDÁK

***Klíčové slová:** Československo 1948 – 1955, revoluční tradície, husitstvo, spatial turn, kolektivna pamät', politika dejín*

„**N**a počátku bylo slovo.“ I známou biblickou představou lze uvést text o vytváření topografie revolučních tradic v době komunistické diktatury po únoru 1948 a utváření představ poúnorové společnosti o prostoru československého státu. Ve studii vycházím z předpokladu, že jazyk není pouze prostředkem reflexe skutečnosti, ale je přímo nástrojem konstrukce sociální reality i obrazu světa jako takového. Není nevinným médiem sdělování hodnotově neutrálních informací, ale již z principu představuje mocenský prostředek – slova určují řád skutečnosti a umožňují aktérům tuto realitu chápat a vykládat, respektive v rámci komunikace vytvářet. Umožňují umístit jak aktéry, tak i různé objekty v diskursivně utvářené skutečnosti. Jazykově jsou rovněž formovány kolektivní i individuální identity či společenské mocenské vztahy, jež jsou však často prezentovány i chápány jako přirozené a trvalé. Užívaný jazyk spolu s další tvorbou specifického pojmového aparátu a narativní struktury na jedné straně odráží společnost. Na druhé straně, sama společnost se jimi obsluhuje při vytváření svých představ o současné i minulé realitě.

Domnívám se například také, že ne primárně individuální či kolektivní teror vypovídá o mocenských tendencích komunistické diktatury, ale její promlouvání. Nechci umenšovat utrpení obětí represí, přesto považuji násilí za „druhotné“. Na exponovaném jazyce byly totiž represe závislé. Byly poplatné relevantnímu pojmovému aparátu, v němž a jehož prostřednictvím byla nacházena legalita i legitimita násilí. Moskevské monstrprocesy 30. let i české s Miladou Horákovou či Rudolfem Slánským představují primárně mediální události,¹ v nichž šlo o to hovořit k veřejnosti – procesy byly prostředkem sdělování. Nejen v jejich případě tudíž byl diktaturou užívaný jazyk produktivním nástrojem

* Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Formování a vývoj národních identit ve středoevropském prostoru v 19. a 20. století*. Za podnětné komentáře a konstruktivní kritiku textu patří můj velký dík Janu Tesárovi (Graduiertenschule für Ost- und Südosteuropastudien München).

¹ SCHLÖGEL, Karl. *Terror und Traum. Moskau 1937*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 2010, s. 103.

umožňujícím tematizovat a objektivizovat různorodé události či zkušenosti.² Tuto skutečnost je třeba zohlednit i ve chvíli, kdy se zabýváme problematikou utváření představ o prostoru.

Prostorotvorná snaha coby projev hegemonní komunistické doktríny představuje praxi vypovídající o nárocích a představách angažovaných tvůrců na výklad světa. Teze předkládaného článku zní jednoduše – ve sledovaném období československého stalinismu byly prostoru československého státu diskursivně prisuzovány politicky relevantní kvality, mimo jiné i historické. Tímto připisováním se staly výklady státního, respektive národního území jedním z nástrojů formování společensko-politické reality československých obyvatel a v rámci toho se podílely na konstrukci kolektivních identit, loajalit či historického vědomí domácího kolektivu.

Cílem textu je ukázat konkrétní příklady utváření historických představ českého kolektivu o československém území. Primárně se soustředím na časové období od počátku komunistické diktatury do poloviny 50. let minulého století. Tematicky se zabývám odkazy k husitskému hnutí. Řešit v tuto chvíli nebudu, zda byly dané tendence úspěšné.

Předkládaným textem přitom nechci tvrdit, že veškeré interpretace prostoru ve sledované době byly orientovány minulostně. Vedle nabízené stabilizující historické dimenze byla artikulována také soudobá dynamická podoba tuzemského území. Stačí vzpomenout hektickou proměnu ostravské oblasti.³ Prostřednictvím odkazů k pokrokové minulosti i aktuálnímu budování byla ze strany rozličných agitátorů vytvářena reprezentativní tvář panujícího zřízení, zkrátka historické kořeny legitimizovaly socialistickou výstavbu státu: „Krása i bohatství naší vlasti nevznikly však samy sebou (...). Vždyť země, která je naší vlastí, byla před staletími plná divokých pralesů a hlubokých močálů. Dnes je to však kraj, v němž vidíme úrodná pole, zelené lučiny, pěstěné lesy, regulované řeky, mohutné přehrady s hučícími elektrárnami, hluboké doly s bohatstvím nerostů, bohaté vesnice a rušná města s mohutným průmyslem, školami, vědou a uměním.“ Proklamovaná krása a bohatost vlasti „je především dílem pilných rukou a bystrých hlav mnoha pokolení našich předků. Každý užitečný předmět kolem nás je plodem práce našeho lidu.“⁴

Historie, identita a prostory pokrokových tradic

Jednou z předních snah stranické propagandy po únoru 1948 bylo legitimizovat budované politické poměry a mocenské nároky komunistické strany. V roli významného argumentu se ocitla také národní historie. V duchu prosazované vize *komunistů – dědiců*

² FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha : Triáda, 1998, s. 43.

³ DYNDA, Karel. *Ostrava, město budovatelů. Průvodce městem a okolím*. Praha : Čedok, 1953.

⁴ FRENDOVSKÝ, František – MACHAČ, Bedřich – UHER, Bohumil. *Ústava ČSR a SSSR. Učební text pro 8. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1955, s. 3-4.

*pokrokových tradic českého národa*⁵ se KSČ vřazovala rozličnými způsoby do kontinuálního příběhu českých dějin jakožto nástupkyně progresivních sil a přirozené vyústění národního dějinného vývoje.

Vědečtí, političtí či umělečtí reprezentanti prosazované doktríny v rámci aktivně prováděné politiky dějin velmi často akcentovali husitství a domnělé husitské revoluční tradice. Husité byli prezentováni jako předchůdci domácího komunistického hnutí. Kromě vědeckých děl⁶ a politických promluv tuto představu rozvíjely veřejné oslavy,⁷ filmová⁸ i literární produkce.⁹ Husitství sloužilo rovněž jako prostředek utváření potažmo obsazení městského prostředí.¹⁰ Husitské a priori revolučně chápané tradice se zkrátka v dobovém pojetí staly charakteristickým historickým rysem esenciálně pojímaného českého *lidového* národa.

Angažovaná prokomunistická podoba husitů je navíc příkladem toho, že historická tvorba představuje významnou komunikační strategii konstrukce skupinových identit a identifikací či formování historického vědomí společnosti. Akcentovaná podoba dějin a s ní spojované stereotypy, hodnoty a normy rovněž slouží jako prostředek symbolické reprezentace daného kolektivu.¹¹

Do arzenálu symbolických reprezentací komunistické diktatury patří také konstrukce státního či národního prostoru. V tomto ohledu však nepředstavují *prostorotvorné* aktivity komunistické novum. V moderní době byla tato tendence vlastní například národním hnutím.¹² *Národní krajina* byla líčena jako ideální prostředí, což ostatně dokazuje znění české státní hymny. *Národní krajinou* mohl být rovněž symbolizován *národní charakter*. *Národní prostor* se stal v kolektivních představách dějištěm slavných i tragických momentů *národní historie*. Do řady lokalit promítal *národní kolektiv* relevantní významy a hodnoty. Učinil z nich tímto způsobem pověstná *místa paměti* zpětně potvrzující

⁵ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Komunisté - dědici velikých tradic českého národa*. V Praze: Sekretariát ÚV KSČ, 1948.

⁶ MACEK, Josef. *Husitské revoluční hnutí*. Praha: Naše vojsko, 1952; KAVKA, František. *Husitská revoluční tradice*. Praha: SNPL, 1953; MACHOVEC, Milan. *Husovo učení a význam v tradici českého národa*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.

⁷ Například výroční oslava husitského vítězství u Domažlic v srpnu 1951. RANDÁK, Jan. Tenkrát na západě. Husité ve službách obrany poúnorového Československa. In *Historie – Otázky – Problémy*, 2012, roč. 4, č. 2, s. 23-40.

⁸ Filmy Jan Hus (1954), Jan Žižka (1955) a Proti všem (1956).

⁹ Příklad masivní literární produkce viz ŠÁMAL, Petr. Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády. In NOVOTNÝ, Robert (ed.). *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 457-472.

¹⁰ RANDÁK, Jan. Betlémská kaple, revoluční tradice a vstup marx-leninské historiografie do prostoru. In JIROUŠEK, Bohumil (ed.). *Proměny diskurzu české marxistické historiografie. Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008, s. 225-249.

¹¹ METZGER, Franziska. *Geschichtsschreibung und Geschichtsdenken im 19. und 20. Jahrhundert*. Bern – Stuttgart – Wien: Haupt Verlag, 2011, s. 94-96.

¹² HASLINGER, Peter. *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880-1938*. München: R. Oldenbourg, 2010.

národní podobu daného území. Tato tendence v řadě případů vyústila v instalaci fyzických objektů v dané lokalitě, tj. soch, památníků, mohyl, budov atd.

Maurice Halbwachs uvažoval v této souvislosti o tendenci učinit z míst a prostoru prostředek vytváření řádu a pocitů stálosti¹³ – jedinec jako člen skupiny i skupina sama pomyslně zůstávají pod vlivem hmotného světa, přičemž získávají „něco z jeho vyrovnanosti.“¹⁴ S odkazy na trvalost prostoru tedy chtějí kolektivy chápat samy sebe jako stabilní v čase. Stabilizována může být tímto způsobem i hegemonie prosazovaného diskursu.

Ve skutečnosti ovšem nejsou prostory ničím daným a stabilním. Jsou naopak výsledkem připisování, reprezentací a diskursivních či performativních praktik v průběhu dějin.¹⁵ Podléhají rovněž změnám v závislosti na požadavcích, představách, interpretacích, estetických kritériích daných epoch či třeba vládnoucích zřízení. Prostory jsou součástí politických, sociálních či kulturních procesů a zároveň mohou různé politické, sociální, kulturní představy a procesy reprodukovat a stimulovat.¹⁶

Teprve svět, který je pojmenován, je naším světem.¹⁷ Této skutečnosti odpovídalo zacházení s konkrétními místy i celými oblastmi ze strany producentů oficiální doktríny – o nové politické identitě poúnorového československého státu měl vypovídat i jeho prostor. V něm byly kromě jiného dohledávány významné události odkazující k prosazovanému národnímu narativu a zároveň vyzdvihované momenty propagované podoby národní minulosti konstituovaly významy a charakter daných lokalit.

V kontextu minulosti směřovala tato *prostorotvorná* aktivita k proměně historické dimenze státního, potažmo národního území. V tuzemském prostoru, ať již v celostátním, regionálním či jen lokálním měřítku, byly identifikovatelné záchytné body a lokality naplněné konkrétním historicko-politickým obsahem a poselstvím. Adekvátní zacházení s prostorem umožnilo konkretizovat a zpředmětnit prosazované jinak abstraktní národní a politické ideje a hodnoty.¹⁸ V tomto ohledu třeba představovalo prosazování nových jmen a označení v případě ulic, náměstí, celých obcí a měst i regionů vědomé politické značkování terénu. Takový je třeba případ Gottwaldova,¹⁹ takový je i případ jižních Čech.

¹³ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009, s. 185.

¹⁴ Tamtéž, s. 187.

¹⁵ HASLINGER 2010, s. 16.

¹⁶ Inspirativně psal o prostoru a prostorovosti i v souvislosti s českými dějinami viz. HASLINGER 2010.

¹⁷ SCHLÖGEL, Karl. *Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 2011, s. 225.

¹⁸ CSÁKY, Moritz. *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen - Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*. Wien: Böhlau, 2010, s. 92.

¹⁹ Gottwaldov vznikl přejmenováním Zlína k 1. lednu 1949. Změna jména byla motivována snahou potlačit paměť na baťovské hospodářské úspěchy.

Jižní Čechy – Kraj kalicha

Objektem intenzivního *prostorotvorného* zájmu se po únoru 1948 stal jihočeský kraj. Ačkoliv byly husitské revoluční tradice připomínány i v případě dalších regionů,²⁰ žádná z oblastí nemohla jihočeské konkurovat. Jižní Čechy byly prezentovány jako kolébka a nejuvlastnější jeviště husitství, jež se údajně natrvalo vtisklo do jihočeské půdy. O husitských jižních Čechách psaly novinové či časopisecké články, při různých příležitostech o nich hovořili nejen krajszí politici. V dalším výkladu chci aktualizovat coby zajímavý historický pramen v první řadě bedekry.²¹ I ty mají významnou výpovědní hodnotu.

Turističtí průvodci a cestovní příručky se mohou proměnit v nástroj politické či národní agitace. Slouží jako prostředek komunikace informací i hodnot a stereotypů nejen uvnitř daného společenství, ale také navenek – reprezentují, tudíž produkují státní, národní či politickou realitu. Jedná se o nástroje přivlastnění popisovaných lokalit s pomocí připisování kvalitativních charakteristik a identit. Prostřednictvím průvodců mohou autoři do sledovaného území zasadit vybrané současné i minulé procesy, takže se bedekry stávají prostředkem vyzdvihování vybraných historických událostí a jejich hrdinů. S pomocí odkazů do minulosti či současnosti, k úspěchům či tragédiím mohou být těmito texty konkrétní hodnoty akcentovány, jiné opomíjeny. Mohou budovat citové vazby k představovanému místu, budit emoce a připomínat historický význam lokality, potažmo národa a státu.

Podle Rudolfa Jaworskeho jsou cestovní a turističtí průvodci typem historického pramene, který poskytuje hluboký vhled do trvalých i proměnlivých vzorců vnímání popisovaných lokalit – měst i zemí. Často přitom vypovídají spíše o autorech, než o tom, co je popisováno a o čem, potažmo o kom jsou pronášeny soudy.²² Turistické texty o jižních Čechách uváděné teze potvrzují. V jejich podání se jedná o jednoznačně husitsky a pokrokově definovatelný kraj. Jaké konkrétní charakteristiky byly jihočeské oblasti přisuzovány?

Brožura *Jižní Čechy* z roku 1952 z produkce národního podniku Čedok nabídla jednoznačný výklad kraje: „*Jak lépe charakterizovat jižní Čechy a tím kraj českobudějovický po turistické stránce než epitetem – kraj slavné historie. A také neslavné.*“ Vždy ale velké

²⁰SLAVÍK, Jaroslav. *Husité na Chebsku*. Cheb: Okr. n. výbor, 1955; ŠLAJER, Jaroslav. *Husitské revoluční hnutí a husitská tradice v Plzeňském kraji*. Plzeň: Krajský pedagog. úst., 1960; JOHN, Čestmír – VOLFOVÁ, Věra. *Husitské revoluční hnutí na Písecku*. Písek: Okr. pedagog. středisko, 1965. O roli pražského prostoru viz. RANDÁK, Jan. *Prostor a dějiny, dějiny a moc. Poúnorová Praha jako pódium revoluční minulosti*. In SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.). *České, slovenské a československé dějiny 20. století VI*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2012, s. 305-312.

²¹JAWORSKI, Rudolf – LOEW, Peter Oliver – PLETZING, Christian (ed.). *Der genormte Blick aufs Fremde. Reiseführer in und über Ostmitteleuropa*. Wiebaden: Harrasowitz Verlag, 2011.

²²RANDÁK, Jan – PETRBOK, Václav. „Nemohu si stěžovat“. Rozhovor s historikem Rudolfem Jaworskim o výzkumu středovýchodní Evropy, nových pramenech a životu na penzi. In *Dějiny a současnost*, 2012, roč. 34, č. 8, s. 21.

„skvělou lidovou armádou husitskou i utrpením poddaných a selskými bouřemi, které z nesnesitelného panského útlaku vznikaly.“ V případě jednoznačně konotovaného kraje tudíž „každý krok po jihočeské půdě bude poznamenán vzpomínkou na minulost.“²³ Stabilitní povahu i jistou dramatičnost historicky pokrokových jižních Čech potvrzovalo přesvědčení brožury o automaticky hovořící, ba zpívající krajině: „Nebývalé bohatství je v té mnohotvárné harmonii českého jihu, z níž nám jako vedoucí motiv zní husitská píseň Kdož jste boží bojovníci, píseň lidu, který slavně vítězil a zvítězil. Bez této harmonie a tohoto motivu si nelze české země ani představit.“²⁴

Text nabídl v této souvislosti historické poučení: „Kalich bolesti, utrpení a ponížení přetékal a odpor lidu vyvrcholil v husitské revoluci, s níž zůstávají nerozlučně spjata jména Mistr Jan Hus a Jan Žižka z Trocnova. Jeden z nich svým životem, smrtí a učením dal náplň revolučnímu boji, Jan Žižka revoluci vedl od vítězství k vítězství.“ Co přitom postavilo oba muže do popředí revolučního hnutí? Byl to sám jihočeský kraj, neboť „Úpadek sociálních, hospodářských a náboženských poměrů v jižních Čechách na konci 14. a na začátku 15. stol. jim ukázal, kde je třeba hledat nápravu.“²⁵

Vedle řady památných míst v dané publikaci vyniká symbol husitské revoluce – Tábor. Toto město nad Lužnicí je prezentováno jako památník slavné a veliké doby překračující významem rámec českých dějin a místo rodící se slavné revoluční kapitoly národní historie.²⁶ Podle Palouše a Janečka měl lid v Táboře poznávat „nejen své společné utrpení a útlaky, nýbrž i svoji kolektivní sílu (...).“ Když poté „poutnické hole zaměňuje za zbraně,“ staly se „poutě na hory skutečnými výzbrojními stanicemi husitského revolučního hnutí.“²⁷

V úvodu bedekru *Na cesty krajem kalicha*, opět z produkce Čedoku, se čtenáři přímo dočetli myšlenku exponenta dobové politiky dějin Zdeňka Nejedlého o tom, že Tábor nebyl pouhou obcí, ale představoval přímo stát se světově originálním zřízením. Tedy i „pouhý“ rekreant byl při volnočasové aktivitě vystaven působení prosazované doktríny – na stránkách signifikantně nazvané brožury se dočetl o tom, že Tábor představuje symbol vítězného vyvrcholení jedné z etap husitského revolučního hnutí, jež se pokusilo již v 15. století o vytvoření beztřídní společnosti.²⁸

S pomocí husitské revoluční tradice tudíž texty určené primárně k rekreaci a oddechu vyloženě agitovaly: „Slavné lidové a revoluční tradice středověkého husitského Tábora jsou živým programem naší budovatelské práci v době přítomné a zářivým příkladem na

²³ PALOUŠ, Radim – JANOUŠEK, Bohumír. *Jižní Čechy*. Praha: Čedok, 1952, s. 93.

²⁴ Tamtéž, s. 3-4.

²⁵ Tamtéž, s. 6.

²⁶ Tamtéž, s. 56.

²⁷ Tamtéž, s. 56.

²⁸ KROUPA, František – ŽÁK, František. *Na cesty krajem Kalicha. Tábor a okolí*. Praha : Čedok, 1952, s. 2.

*cestě k socialismu.*²⁹ Pohybem v kraji husitských tradic v průběhu volných dnů či dovolené měla vstoupit angažovaná minulost do privátní sféry turistů: „*Jarní měsíce jsou nejvhodnější dobou pro dovolenou. Poznejte krásy jarní šumavské přírody a navštivte kraj husitských tradic, jehož srdcem je Husinec.*“³⁰ Trocnov, Husinec, Tábor a další místa spjatá se středověkými husity vytvořily z jihočeské oblasti prostor, který měl být pamatován českou společností nejen jako souhrn dílčích míst, ale zároveň jako specifický celek.

Západní Čechy – hranice dvou světů

Velký význam věnovala komunistická propagandistická práce západním Čechům. Důvod byl prostý, západočeský kraj ležel v sousedství nejprve americké okupační zóny poválečného Německa, posléze byl hraničním krajem se Spolkovou republikou Německo. Exponovaná poloha činila z regionu objekt zvýšeného ideologického zájmu. V rámci indoktrinace místních obyvatel byla přisouzena důležitá role husitské tematice.

V gesci Kulturně-propagačního oddělení ÚV KSČ vznikla v roce 1951 *Zpráva o vlivu nepřátelské propagandy v krajích Plzeň, Karlovy Vary a České Budějovice a opatřeních, jak mu čelit*. Dokument kromě jiného řešil strategický a politický význam západočeského a jihočeského kraje, přičemž záležitosti ideového vymezení prostorů se nemohl nedotknout: „*Naše západní hranice není pouze hranicí dvou států, nýbrž dvou světů, tábora míru a tábora války. (...) Proto v těchto krajích více než jinde záleží na politickém uvědomění a morální jednotě obyvatelstva.*“³¹ V obou českých oblastech byla z toho důvodu předpokládána intenzivní politická agitace s cílem vychovat obyvatele k socialistickému vlastenectví a bedlivému střežení hranice, jež se měla stát *pevnou hrází míru a socialismu*.

Kromě řady dílčích kroků byly krajské stranické poradny a studovny pověřeny připravit pro členy krajských a okresních referentských sborů vzdělávací semináře. Během nich byla určena k přednesu i následné diskusi přednáška *Vybudujeme z našeho kraje pevnou hráz socialismu a míru*, v níž by „*byly pracujícím konkrétně ukázány velké perspektivy socialistického budování západního pohraničí, historické tradice západních Čech, bojové tradice Husitů a Chodů, na něž musíme navazovat (...).*“³² Jednalo se tehdy o jedno z dílčích opatření ve snaze vytvořit jednoznačně interpretovatelný západočeský prostor. Definován byl region jednoznačně – rozhraní dvou světů. Mezi nositele této populární vize patřili i představitelé z nejvyšších stranických míst.

²⁹ PALOUŠ – JANOUŠEK 1952, s. 56.

³⁰ *Husinec. Jarní toulky okolím Husince po stopách husitských tradic*. Praha : Turista, 1954, s. 4.

³¹ Národní archiv (dále NA), fond (dále f.) KSČ - Ústřední výbor 1945-1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, č. fondu 19/7, č. j. 1, *Zpráva o vlivu nepřátelské propagandy v krajích Plzeň, Karlovy Vary a České Budějovice a opatřeních, jak mu čelit*.

³² NA, f. KSČ - Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, č. fondu 19/7, č. j. 13, *Úkoly v boji proti vlivům nepřátelské propagandy, za upevnění morální jednoty obyvatelstva v západním pohraničí*.

Vizi hraničního kraje husitských triumfů aktualizoval například v rámci VI. krajské konference KSČ v Plzni v červnu 1951 Gustav Bareš. Podle tohoto předního stranického ideologa se měl západočeský region proměnit, právě i prostřednictvím odkazů na husitské bitvy u Domažlic a Tachova, v nezdolnou pevnost míru – Plzeňský kraj spolu s Šumavou Bareš prezentoval jako ocelovou hradbu míru a odhodlanosti.³³ A ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva v červenci 1951 pronesl v rámci jednání Národního shromáždění o západočeské oblasti mimo jiné, že je třeba ocenit „*vlastenectví poctivých pracovníků obyvatel našich pohraničních okresů, sousedících s americkými okupačními zónami v Německu a Rakousku. Shodou okolností stojí zde dnes jako v dobách pradávných, jako v dobách za husitů a Psohlavců na stráži bezpečnosti naší vlasti. V duchu slavných tradic našeho lidu spolupracují s příslušníky pohraniční stráže.*“³⁴

Jednou z vrcholných akcí potvrzujících angažovanou podobu západočeského pomezí byla velkolepá oslava husitského vítězství u Domažlic v srpnu roku 1431.³⁵ Výroční slavnost konanou 11. a 12. srpna 1951 doprovázela, potažmo propagovala řada dílčích textů uveřejňovaných průběžně v krajském i celostátním tisku. Plzeňská *Pravda* čtenářům sdělovala, že se Domažlice stanou v inkriminovaných dnech „*cílem tisíců a tisíců pracujících z celého našeho kraje i ze vzdálených částí republiky.*“ Příchozí byli v podání článku vedeni úmyslem jasně vyjádřit fakt, že „*západní Čechy jsou a vždy budou pevnou hrází míru a socialismu.*“³⁶ Obdobné *prostorotvorné* tendence dokládá i článek *Lid Plzeňského kraje je bdělým strážcem západní hranice, u které tak slavně zvítězili jeho husitští předkové v XV. století.* Text popisoval historickou domažlickou bitvu roku 1431 jako střet dvou světů, kdy „*šumavská hranice tehdy stejně jako dnes se stala hranicí světa pokroku a církevně feudálního světa temnoty a reakce.*“³⁷ A speciálně příslušníci armády a Pohraniční strážce byli přesvědčováni o tom, že se domažlická oslava stane příležitostí, „*aby ještě pevněji navázali na hrdinskou tradici husitských bojovníků a čerpali z ní nezlomnou sílu k dnešnímu boji za mír.*“³⁸

Za indoktrinační vrchol slavnosti považují vojenské defilé a projev tehdejšího ministra národní obrany, Alexandra Čepičky *Proti loupežným úmyslům nepřátel stojí armáda připravena kdykoli ubránit budování socialismu v naší vlasti.* V duchu proklamovaných husitských, tentokrát vojenských tradic inscenovala přehlídka sílu československé branné

³³ BAREŠ, Gustav. *Vytvoříme z Plzeňského kraje nezdolnou tvrz míru a socialismu.* Plzeň : Kraj. výbor KSČ, 1951, s. 19-20.

³⁴ <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056002.htm> (náhled dne 23. 2. 2012)

³⁵ O domažlické slavnosti v kontextu problematiky vytváření obrazu nepřítele viz. RANDÁK 2012.

³⁶ Program oslav 520. výročí vítězství českého lidu u Domažlic. In *Pravda*, 1951, roč. 7, č. 58, s. 5.

³⁷ Lid Plzeňského kraje je bdělým strážcem západní hranice, u které tak slavně zvítězili jeho husitští předkové v XV. století. In *Pravda*, 1951, roč. 7, č. 59, s. 3.

³⁸ *Pravda*, 1951, roč. 7, č. 59, s. 1.

moci a odhodlanost i roli západočeského kraje stát na stráži budovaného socialismu. Vojenské defilé i Čepičkův proslov tvořily dílčí komponenty jedné politické festivity.

Oslavu přitom chápu jako záležitost umožňující prožít proklamované vize politicky angažovaného západočeského rozhraní *tady* (v Domažlicích) *a ted'* (během dvou srpnových dnů roku 1951). V podobě vojenské přehlídky odehrávající se v kontextu husitských odkazů byl během akce západočeský hraniční prostor jednoznačně a srozumitelně zinscenován. Domažlice i celé západní Čechy se staly místem historického vzdoru symbolizovaného středověkým husitstvím, ale současně i prostorem současných mírových snah a rozhodné ozbrojené obrany pokojného života československého lidu. S odkazem na domažlickou bitvu se v této věci vyjádřil i angažovaný historik Josef Macek: „(...) za šumavskými hvozdy, znovu totiž řinčí Hitlerovi stoupenci zbraněmi, znovu kardinálové a papež ruku v ruce s americkými imperialisty svolávají žoldnéře k ochraně svých vykořisťovatelských práv (...)“ Proti novodobým křižákům dolaru ale nechal Macek zdvihnout československý lid srp a kladivo, aby s jejich pomocí odpověděl na „*zbesilé válečné štvání (...) připomínkou Domažlic.*“³⁹

V rámci zacházení s prostorem byla v případě západočeského kraje akcentována především *hranice* charakterizující historicko-politickou kvalitu celé oblasti. Vyzdvihování západočeského rozhraní oddělujícího dva proklamativně odlišné světy, *NÁS dobré a zlé DRUHÉ*, nebylo ale v principu žádnou komunistickou novinkou. Česká společnost naplnila západočeské pomezí kvalitativními významy již v minulosti. V moderní době se hranice s německým prostorem, symbolizovaná Šumavou, stala objektem zájmu českého národního hnutí v 19. a 20. století⁴⁰ – linie původně oddělující historické a státní celky byla v průběhu času zatížena národními, kulturními, historickými či politickými významy.⁴¹

V případě pounorového pohraničního prostoru, tedy západních i jižních Čech byl významný ještě jeden moment promlouvání o daném regionu – mlčení o ještě relativně nedávné přítomnosti českých Němců, kteří svého času považovali *naše* území za svůj domov. Hovory o českosti krajiny tedy měly současně za úkol mlčet o jejich původních spoluobyvatelích.

Prohlášení Gustava Bareše, Ladislava Kopřivy i jiných expertů vládnoucí doktríny jsou tedy dílčími doklady tendence učinit z původně v přírodě de facto neviditelné hranice rozhraní mentálně zřetelné. Notabene v situaci, kdy se kvůli státním opatřením k západní hranici prakticky nikdo s výjimkou pověřených a prověřených osob nemohl

³⁹ *Pravda*, 1951, roč. 7, č. 59, s. 3.

⁴⁰ MAUR, Eduard. *Paměť hor. Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radhošť*. Praha: Havran, 2006.

⁴¹ HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Slon, 2009, s. 263-265.

fyzicky dostat.⁴² Ideologicky interpretované rozmezí mezi ČSR a SRN určovalo ideový obsah prostoru před ním i za ním. Definováno bylo třeba tezí o tom, že za „našimi hranicemi začíná svět imperialismu a války.“⁴³

V případě západních ale i jižních Čech vedl diskurs o nepříteli v konečném důsledku vyloženě k fyzické proměně prostoru. Dokladem je vytváření hraničního pásma se všemi jeho komponenty – vysídlování vesnic, budování strážních věží, vytváření průseků, stavba kasáren atd. Mentální mapa československého lidu definující prostor i hranice, které oddělují jeho dva světy, měla být načrtnuta jasně a srozumitelně.

Historické přivlastnění Slovenska

Jedním z problémů nejen poválečného, ale i poúnorového Československa, byla slovenská otázka. Prvorepubliková konstrukce jednotného československého národa a českoslovenství zmizela nutně na smetišti dějin. Přesto bylo záhodno artikulovat vyprávění sjednocující českou i slovenskou část státu v jednotný celek. Bylo třeba vytvářet pozitivní obraz Slovenska a Slováků patřících do pokrokového *československého MY*. I v tomto případě přišlo ve sledované době ke slovu husitské dědictví a prostorové ukotvení jeho pokrokové revoluční tradice – z české perspektivy se mělo stát Slovensko a slovenský *lid* nedílnou součástí progresivního příběhu *našich* dějin. Následující jihoslovenský příklad ukazuje, že přinejmenším pro české publikum mělo zůstat historické těžiště společného dějinného příběhu stále v Čechách.

Objektem snahy o doložení československého historicko-husitského sepětí se stala i vybraná místa jižního Slovenska. Alespoň tak chápu českojazyčného, tedy primárně českému člověku určeného průvodce cestovní kanceláře Čedok s všeříkajícím názvem – *Domica. Přírodní skvost Gemeru, země husitského bratrstva*. Tedy již samotný název brožury přivlastňoval navštěvovanou oblast českým dějinám a usměrňoval její historický výklad. Gemer, proslavený Jiráskovým *Bratrstvem*, „*toť jméno, ozývající se často v souvislosti s nejpohnutější a nejslavnější dobou českých dějin, dobou husitskou. Ta sem, do vzdálené tehdy uherské země přivedla nejen bojovné houfy Jiskrových bratříků, ale s nimi i pokojné a pracovitě kolonisty.*“ Po kolonizačních vlnách zde zůstaly „*přečetné památky, které si nyní s úctou prohlížíme: zříceniny pyšných kdysi hradů, typicky zdobené štítý chalup, hrazené husitské kostelíky, které byly současně tvrzemi, a kolem nich na svazích hor, na rovinách i v dolinách dělný lid českých jmen.*“⁴⁴

⁴² O vytváření obrazů nepřítelů v souvislosti se západní hranicí viz. PALIVODOVÁ, Eva. *Ochrana hranic a vytváření vnějšího nepřítelů v Československu v letech 1948-1956*, Praha, 2010, diplomová práce na Filozofické fakultě UK.

⁴³ JERMAN, Jaroslav. *O obraně země proti vnitřním a vnějším nepřítelům. Těsnopisný záznam přednášky pronesené v Poradně a studovně marxismu-leninismu v Praze*. Praha : Svoboda, 1952, s. 3.

⁴⁴ NOVOTNÝ, Antonín. *Domica. Přírodní skvost Gemeru, země husitského bratrstva*. Praha : Čedok, 1953, s. 11.

Českou a husitskou tvář tehdy ovšem nezískala pouze kulturní krajina. I popis samotných slovenských krasových jeskyň neponechával čtenáře-rekreanty na pochybách, kdo hrál ve své době v popisované geografické oblasti prim: „*Vzpomeňme jen mnohopatrové jeskyně Jasovské, v jejímž nejhořejším patře se do dnešních dob zachoval loučí psaný husitský nápis z 24. února r. 1447, zaznamenávající pro věčnou paměť vítězství vojsk Jana Jiskry z Brandýsa nad Janem z Bakoš.*“⁴⁵ A proto nejen „*krásné, ale nadobytěj poučné je cestování Gemerem po husitských památkách, nebo Cestou Jiráskova Bratrstva.*“⁴⁶

Sdělení průvodce po Gemeru bylo nabíledni – i Slovensko bylo husitské, tudíž *naše*. Zůstává otázkou, nakolik si český recipient turistického textu o jižním Slovensku vlastně uvědomoval celkové vyznění publikace, jež v konečném důsledku přicházela s vizí českého ideového importu a automaticky předpokládaného blahodárného vlivu českého elementu na Slovensku.

Konkrétními dějinnými odkazy, respektive akcentovanými momenty reprezentoval průvodce historické myšlení o minulém česko-slovenském sepětí, za jehož vzorové vyjádření považují Nejedlého podání Jiráskovy trilogie *Bratrstvo*. „*Jak však politicky tu Jirásek vystihl hluboký zásah bratříků do národního života tehdejšího Slovenska! Je známo, že období husitského režimu na Slovensku nesmírně posílilo národní uvědomění a sebevědomí zejména slovenského zemanstva, ale i slovenského lidu.*“⁴⁷ Nejedlý psal explicitně o působení husitského demokratismu, o jeho ideovém vlivu na slovenský lid a pozvedávání jeho sebevědomí. Vycházel zároveň z přesvědčení, že teprve pounorový stát je schopný docenit přínos husitství pro tzv. Horní zemi, tedy území v Nejedlého podání „*národnostně už tehdy slovenské, jako i předtím vždy bylo už od nepaměti.*“⁴⁸

Angažovaný hlas Zdeňka Nejedlého zněl jasně: byť se prý dříve snažili „reakčníci“ přesvědčit slovenský lid o tom, že vláda bratříků byla panstvím lupičů, ničitelů a uchvatitelů, přesto „*lid viděl v nich už tehdy naopak ochránce, osvoboditele z panského útisku.*“ Sám jim otevíral brány, „*jako předtím německý lid vojskům Prokopa Holého v Německu.*“⁴⁹

Význam daného česko-slovenského narativu byl tedy podporován duem konstitutivních autorit; literární fikce *Bratrstva* byla Nejedlým na počátku 50. let století 20. zpřítomněna jako „*veliký monument, postavený kdysi Jiráskem na paměť husitských hrdinů všech dob a odstínů. A dnes nadto i monument česko-slovenského přátelství a jednoty už tehdy, ve velké, největší době obou našich národů – v době husitské.*“⁵⁰

⁴⁵ Tamtéž, s. 2.

⁴⁶ Tamtéž, s. 14.

⁴⁷ JIRÁSEK, Alois. *Bratrstvo III: Žebráci*. Praha : Naše vojsko, 1952, s. 537.

⁴⁸ Tamtéž, s. 537.

⁴⁹ Tamtéž, s. 538.

⁵⁰ Tamtéž, s. 541.

Žánr turistického průvodce se jeví jako bezproblémová konkretizace dobového vědění o Slovensku. Jenže nestal se třeba i turistický text o Gemeru jedním z pokusů o hegemonizaci politicky relevantního diskursu o poválečném, potažmo poúnorovém Slovensku?⁵¹

Závěrečné poznámky

V příspěvku jsem ukázal tři příklady politického zacházení s prostorem československého státu: formování představ o prostoru husitských jižních Čech, ideologizaci západočeské hranice oddělující dva světy a utvářející představy o území *NÁS* a těch *DRUHÝCH*. V případě slovenského Gemeru jsem připomněl kolonizační tendenci českého (husitského) narativu vůči slovenskému území. Jaké jsou dílčí postřehy textu?

Pojednávané oblasti státu se staly významným komponentem vyprávění o minulosti a na ni navazující společensko-politické realitě poúnorového Československa. Významnou roli sehrála v tomto procesu praxe připisování významů a kvalit zvoleným oblastem. I na poli *prostorovosti* se jazyk potvrzuje jako nástroj prostředkující vědění o minulosti i současnosti. S pomocí adekvátního pojmového aparátu bylo možné naplnit vybrané lokality i širší oblasti požadovanými obsahy, třeba těmi historickými pokrokovými. Krajiny coby primárně netextové objekty se velmi snadno staly čitelnými a nanejvýš srozumitelnými *prostory*.

Pokud přijmeme tezi o tom, že turistické, potažmo volnočasové, texty jsou prostředkem potvrzování hegemonní doktríny a současně nástrojem kontroly a vylučování alternativních promluv a představ, pak se do pozice nositele politického poselství a politické instituce dostal i „nevinný“ Čedok. Vydáváním cestovních příruček a průvodců distribuovala tato cestovní kancelář konkrétní historické a vlastivědné vědění. Je přitom zřejmé, že v případě cestovních textů o hodnotově neutrální informace rozhodně nešlo.

V uvedené úvaze se ale mohu posunout ještě dál – nejen, že instituce a jedinci aktivně činní v rámci oblasti dovolenkového a rekreačního cestování spočinuli v pozicích politických aktérů, politickou činností se mělo stát z mého pohledu i cestování po památných a pozoruhodných místech jako takové.⁵² Vydání se na cestu bylo totiž současně nástupem k historicko-politickému vzdělávání. Tak totiž rozumím intenci turistických textů.⁵³ Samozřejmě, že konkrétní realita mohla být jiná. Ideový účel, jenž byl putování při-

⁵¹ V tomto ohledu by bylo vhodné analyzovat rozsáhlejší korpus průvodců věnovaných Slovensku a jeho regionům.

⁵² O nacionální a identitotvorné roli turistiky v 19. století podnětně a poučeně viz. PELCL, Martin. *Umění putovat: dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno: Matice moravská, 2009.

⁵³ Jedna z prvních proklamací výše pojednané brožury o Gemeru vyjadřovala formativní účel cesty: „Plánovitě připravená cesta po podzemních krásách slovenských jeskyň, rozložených po celém území Slovenska a obklopených přírodními krásami i místy historicky významnými, spojí cestování za poznáním socialistické vlasti s možnostmi poučení o skutečných zákonech hmoty a světa při jejich působení za dlouhých geologic-

suzován, je však dle mého soudu zřetelný. Popisy a interpretace utvářející představy o československém prostoru se staly prostředkem ideové produkce kombinovatelné a vzájemně se doplňující a zároveň potvrzující s informacemi získanými ve škole, v knihách, ze stránek novin a časopisů, z filmového plátna atd. Adekvátně prezentované regiony i československý prostor coby celek se staly důležitým médiem politického sdělování.

Ve vztahu k regionalizaci československého prostoru, kterou jsem prezentoval na příkladu konkrétního líčení jižních a západních Čech lze současně poznamenat, že rozlišování mezi jihočeskou a západočeskou oblastí ve svém důsledku nemusí být samo o sobě produktivní. V rovině mentálních map lze prostřednictvím husitského odkazování oba regiony, a vlastně i Gemer, propojit v jeden celek – husitská revoluční tradice, coby zřetelný motiv nového socialistického narativu představovala jeden z prostředků utváření řádu českého, československého prostoru. Dělo se tak tedy s pomocí k sobě navzájem logicky se vztahujících, respektive v rámci dobového diskursu propojitelných míst propagované tradice.

Cituj:

RANDÁK, Jan. Topografie revolučních tradic. O prostoru husitského Československa v letech 1948-1955. In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 1, s. 91-103. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Jan Randák, Ph.D. působí jako odborný asistent pro soudobé dějiny na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Odborně se zabývá českými moderními a soudobými dějinami ve středoevropském kontextu, konkrétně politikou dějin a kulturou vzpomínání. Momentálně připravuje monografii věnující se vytváření husitských revolučních tradic v Československu v době počátků komunistické diktatury po roce 1948.

Kontakt: randak.jan@seznam.cz

kých období.“ NOVOTNÝ 1953, s. 1. Nenechme se přitom mýlit, i zdánlivě neideologické přírodní vědy měly politický úkol, potvrzovat materialistický výklad minulé i současné skutečnosti.